

Les migracions humanes són un fenomen constant al llarg de la història i el desenvolupament de pobles i cultures, però actualment s'han convertit en un àmbit estratègic de les relacions internacionals.

pics i ofereix una perspectiva diferent de la comunitat i la cultura àrabs. Losada considera que la integració constitueix actualment el repte més important de la immigració. La integració no és sinònim ni d'assimilació ni d'inserció, consisteix més aviat en un projecte global de societat que es realitza amb la participació de tots i que considera la diversitat com a riquesa i no com a amenaça. Per Losada, **«el gran repte de les societats d'acollida per a la integració d'immigrants o minories rau en el conflicte per harmonitzar la cultura pròpia amb la universal i per reacció caure en un multiculturalisme extrem que, sota una disfressa de tolerància, ens porta a la segregació i a l'exclusió. La integració només té sentit si està totalment associada al reconeixement de l'altre no tant en la seva diferència, sinó en la seva igualtat amb un mateix».**

No es pot reflexionar sobre les migracions només des d'una perspectiva acadèmica i distanciada. Per això, aquest número de «Medi Ambient. Tecnologia i Cultura» ha volgut donar veu i espai als autèntics protagonistes de les migracions: els immigrants.

Una immigrant algeriana, Farida Bouabdallah, i un immigrant gambià, Fanding Kintech, ens expliquen les seves experiències vitals al país d'acollida, en aquest cas Catalunya.

Per a la directora de l'Institut Transnacional d'Amsterdam, la filòsofa Susan George, els països rics no estan preparats ni políticament ni social per bregar amb el problema de les migracions. George, que és l'experta entrevistada en aquest número, considera que l'única solució rau en una solidaritat ben entesa: promocionant el desenvolupament en els països endarrerits, estimulant les tendències econòmiques viables localment i afavorint un intercanvi comercial sense condicionants. Susan George també reflexiona sobre la relació entre migracions i crisis ambientals, i sobre deute extern i creació d'ocupació al Sud del planeta. Completen el número la contribució de l'advocat Ignasi Doñate sobre normativa ambiental i les seccions habituals d'actualitat, ecologia de l'oci i llibres ●

El planeta dels naufragats*

Serge Latouche

Sociòleg. Professor de la Universitat de París XI

El sociòleg francès Serge Latouche, autor del conegut llibre La occidentalización del mundo, reflexiona sobre les formes de supervivència dels més pobres del planeta, d'aquells que han quedat fora del repartiment del pastís del desenvolupament. Gran part de les víctimes de l'occidentalització i de les seves seqüeles reaccionen per assegurar la seva supervivència. I emigren vers el paradís del Nord.

D'un aeròdrom a un altre, d'un hotel Hilton a un altre, vostè ja pot recórrer el món d'Est a Oest i de Sud a Nord sense sentir-se estranger enlloc, sense experimentar ni una sola vegada la impressió d'haver canviat de país. A tot arreu hi ha les mateixes arquitectures de vidre i acer, les mateixes autopistes, els mateixos embotellaments. I també els mateixos plàstics, els mateixos aparells de televisió, els mateixos estadis i les mateixes ampolles de Coca-Cola. Fins i tot els records exòtics, que ara es fabriquen per tot el món en fàbriques idèntiques.¹

Aquesta observació d'un viatger desencantat és incontestable. La uniformització de vegades fins i tot està programada. La cadena Novotel instal·la les habitacions dels seus hotels per tot el món d'una manera estrictament idèntica, per tal que precisament els seus clients no s'hi sentin desambientats. Quan desembarquem al cor de l'Àfrica profunda, a Ouagadougou, capital de Burkina Faso, ens trobem, en efecte, al centre de la ciutat oficial, amb «**les mateixes arquitectures de vidre i acer, les mateixes autopistes**» (només durant uns quants quilòmetres...), «**els mateixos embotellaments**»... El clima, el color local, l'estat degradat de les instal·lacions, la manera original d'habitar en les deixalles estrangeres creen, tanmateix, una irreductible desambientació. Seria deshonest negar-ho. No obstant això, el centre de la capital amb les seves infraestructures, els seus equips, els seus edificis administratius, les seves instal·lacions econòmiques i financeres bateja al ritme de la *tecnòpolis transnacional*. Aquesta petita metròpolis de l'Àfrica llunyana està connectada amb la gran

ciutat-món. El món es troba en perill de convertir-se en una aldea.

Tan bon punt es travessen les barreres de la ciutat, materialitzades en els punts de control, el canvi és *immediat i radical*. Hom es troba verdaderament *en un altre planeta*. La terra roja africana i la seva olor profunda a espècies se'ns aferra a la gola. De seguida albirem les cabanes dels mossis, fetes de fang sec, amb els graners rodons, el bestiar, (zebús i cabres) pastant en llibertat, la sabana encara arbustiva o pelada per una desforestació excessiva, els gegantins baobabs i els voltors; finalment ens creuem amb uns homes, unes dones i uns nens que semblen viure fora del temps, lluny de les especulacions estranyes de la ciutat. No és l'Àfrica mil·lenària el que trobem en el terreny dels lobis, en el mateix cor de la comarca, entorn a Gaoua. Allà encara es pot pagar al mercat amb cauris;² allà, la iniciació —el joro— amb els seus tres graus, continua sent el mode d'integració i de control temible i temut d'una societat que ha rebutjat la via de l'home blanc.³ A les portes d'Ouaga hi ha cotxes desballestats i rovellats, caixes de cartró tirades sobre l'escorça del sòl. Els ciclomotors que transporten enormes gerres per a la cervesa de mill —el jolo— aixequen aquesta pols roja i aspra que penetra pertot arreu. Aquest estrany planeta és el planeta dels exclosos del desenvolupament, dels indiferents, dels marginats.

A la ciutat es proclama el desenvolupament pertot arreu amb gran acompanyament de cartells. Els eslògans desenvolupistes més diversos floreixen a les artèries de la metròpolis a mercè de les operacions governamentals, dels crèdits internacionals o

* Aquest article és un extracte del llibre *El planeta de los naufragos* publicat a Espanya per Acento Editorial

dels projectes d'organitzacions no governamentals (ONG). S'hi proclama la dignitat de la dona, els mèrits de l'alfabetització o de les vacunes, la fe en el progrés i en els ideals del segle de les llums...

La modernitat és un ritual que s'exhibeix al centre de la ciutat i en francès (llengua que només entén una minoria i que només llegeix un grapat de nacionals). No passa dels posts de policia que separen la ciutat de la resta del país.

A dir veritat, a la mateixa ciutat es veuen espectacles estranys. Si sortim de dues o tres artèries principals, oficials i mimètiques, ens submergim en un món diferent del *tecnocosmos*.¹ Rètols pintorescos pintats amb vius colors anuncien les parades més diverses: pollastres joves televisats (rostits a l'ast d'un vidre), pentinats africans, *dolotières* (fabricants i venedors de cervesa de mill), reparacions de tota mena. Els innombrables *tabliers* (venedors instal·lats davant d'una taula) atapeixen les voreres; els mercats diürns o nocturns són llocs on es trafica de la manera més inesperada; es fabriquen els utensilis més diversos amb ferralla de recuperació: sabates amb pneumàtics usats, meravelloses estatuets de bronze buidades en cera que es fan amb càrter i bobines de dinamos procedents de cotxes desballestats. També aquí ens trobem en un altre planeta. El tall és menys marcat, car aquest altre món viu al si de la metròpolis, hi manté unes relacions complexes i múltiples. La vitalitat, la creativitat, el dinamisme d'aquesta esfera *informal* no sorgeixen de la mascarada de la modernitat sinó del món estrany que envolta la ciutat. Menys indiferent a l'inevitable desenvolupament que els seus germans de camp, aquest poble senzill dels marges urbans està així mateix constituït per exclosos de la *gran societat*.

Pobres, sense ser necessàriament miserables, aquests marginats de les ciutats i camps formen el vast planeta dels naufragats del desenvolupament. El llibre *La occidentalización del mundo* n'anunciava la probable existència. Aquest nou món encara està per descobrir i explorar.

D'un aeròdrom a un altre, d'un hotel Hilton a un altre, vostè ja pot recórrer el món d'Est a Oest i de Sud a Nord sense sentir-se estranger enlloc, sense experimentar ni una sola vegada la impressió d'haver canviat de país. A tot arreu hi ha les mateixes arquitectures de vidre i acer, les mateixes autopistes, els mateixos embotellaments.

Els exclosos del banquet de la societat de consum

El que veiem a Burkina Faso es pot veure d'alguna manera pertot arreu al Tercer Món. A Kinshasa, a Cotonú, a Nouakchott hi ha barreres policíiques o militars que separen la ciutat del camp, el desenvolupament del seu revers. Pertot arreu la modernitat és un ritual que s'anuncia a la ciutat amb tots els senyals de la transnacionalitat: gratacles de ciment, acer i vidre, carreteres asfaltades i circulació motoritzada intensa, publicitat o propaganda exposada en les llengües internacionals desconegudes per les masses il·letrades, etc. Pertot arreu, un cop creuades les fronteres urbanes, ens enlairem vers un altre planeta. Ja fora de Nouakchott, ens trobem al desert, tot i que, això sí, els nòmades són cada vegada més residuals. Nomadisme i desenvolupament no s'avenen gaire. L'Estat-nació no es pot lliurar de la lògica moderna i desenvolupista. L'Estat d'una nació nòmada, ja sia Mongòlia o el Sahel, tampoc no es pot lliurar d'aquesta llei. El pendent de la facilitat empeny a la forma més radical de sedentarització: la urbanització. En altres indrets, els cultivadors sedentaris, cada vegada més marginats, se'n van a les zones urbanes. Els exclosos del desenvolupament es troben als camps més o menys poblats, però també a les ciutats, i sobretot a les barraques. Una avaluació de 1990 els calculava en 300 milions. L'aldea global és, en primer lloc, un immens extraradi. Les ciutats del Tercer Món creixen a un ritme anual del 5%. A aquest ritme, la població urbana es duplica en quinze anys. Ja coneixem el cas límit del gegantisme assassí de Mèxic. A l'Argentina, a l'Uruguai, a Xile, a Veneçuela, el 80% de la població habita en zones urbanes. Més d'un 25% de congolesos viu ja a Brazzaville.

El tall és cada vegada menys acusat entre un espai de desenvolupament i de modernitat, la ciutat, i un espai de tradició i d'abandó, el camp: ara es produeix al cor mateix de l'espai urbà. La humanitat tal vegada sigui una gran família a causa de la

proximitat de les comunicacions, que redueix el planeta a les dimensions d'una aldea, però és una família plena de tibantors i de situacions de contrast.

Els marginats posseeixen mil cares. Els trobem per tot el planeta, de Nord a Sud, d'Est a Oest. Hi ha diferents processos de marginació; les seves trajectòries són variades però sempre dramàtiques. I els graus de decadència són infinits.

En primer lloc hi ha els exclosos radicals, aquells la decadència dels quals desemboca en la mort. Cada dia, 40.000 nens moren de misèria. Siguin quines siguin les imatges que prenguem per dramatitzar-ho —un Auschwitz cada tres mesos o un nen que mor cada dos segons—, és en si mateix vergonyós i monstruós. Per a aquests no hi ha hagut lloc en el gran banquet de la societat de consum. Ja no n'hi ha per a centenars de milers de malaurats que desapareixen cada any durant els innombrables conflictes que arrasen el planeta, o que s'apaguen en silenci, víctimes de la manca d'atencions, debilitats per diverses mancances alimentàries.

Els tres o quatre milers de milions d'exclosos que sobreviuen millor o pitjor es reparteixen de manera desigual les engrunes i restes del festí. Internats o refugiats, abandonats dels camps o desarrallats de les ciutats, persones en atur, sense feina ni protecció, la població mundial amaga una immensa cort de miracles. Els refugiats, víctimes dels conflictes o dels cataclismes naturals, sovint agreujats per la incúria dels homes, formen una espècie en vies d'expansió que ara ja disposa de milions de representants permanents. La reproducció i renovació de les generacions està assegurada. Viuen la seva vida terrestre amuntegats en campaments, en condicions infrahumanes, víctimes de situacions per a la solució de les quals l'ordre polític i mundial es considera impotent. Són radicalment exclosos; ningú en vol saber res i tots s'esforcen per passar la càrrega a espatlles dels altres. Captaires a contracor, aconsegueixen sobreviure (quan sobreviuen) gràcies a la minsa ca-

ritat mundial i a la seva astúcia en un univers concentrionari.

Exclosos entre els exclosos, són víctimes de discriminació entre els mateixos pobres. S'ha vist a les pantalles una preciosa pel·lícula etnosociològica, titulada *La costa criminal*, que mostra la vida de milions d'hindús aparcats en campaments mig segle després de la independència. Considerats perillosos pels britànics, aquests grups i els seus descendents continuen sent objecte d'una monstruosa discriminació. També són exclosos els indígenes víctimes de la colonització d'antics colonitzats, més dura, més radical que la d'antany, com per exemple les tribus dravídianes a l'Índia, els papús d'Irian, Jaia —la part indonèsica de Nova Guinea— i fins i tot els tibetans de la Xina. Exclosos són, almenys de drets polítics, els innombrables pobles que lluiten pel reconeixement de la seva identitat, víctimes de guerres larvades, de genocidis silenciosos: animistes negres del sud del Sudan, Karen de Myanmar; en aquests últims anys s'han multiplicat els enfrontaments intercomunitaris de naturalesa ètnica o religiosa: insurreccions dels tràmits de Sri Lanka, agitació terrorista dels sikhs del Punjab, motins recurrents de Caixmir, de Sind, topades sagnants de Ruanda i Burundi, focus de guerra civil a Eritrea, Tigré i Ogaden a Etiòpia, lluita dels saharauis, reivindicacions mil·lenàries dels kurds, etc. Tot i que més afavorits, aquests pagesos del Tercer Món que s'aferran a una terra que ja no els alimenta formen part també dels marginats. L'esclat dels sistemes agraris tradicionals causat pel creixement demogràfic i la mundialització de l'economia, agreujats per unes polítiques aberrants de gestió dels atzars climàtics, sumeix les societats rurals en crisi. Fins i tot els lobis de Burkina Faso tancats en les seves tradicions pateixen aquest traumatisme. Els homes se'n van per enrolar-se, si és que troben feina, en les plantacions de Costa de Marfil, i abandonen dones, nens i vells, que han d'ocupar-se com poden de l'explotació familiar en absència dels joves adults. Pertot arreu, al Tercer Món, els camps es que-

den en mans de vells, dones i nens, de les ONG i dels projectes de condicionament. Els homes se'n van a provar sort a la ciutat o a l'estranger.

Trobaran a la ciutat una feina ben remunerada dins del modern sistema econòmic transnacional? Les firmes multinacionals, base de l'economia mundial oberta i la dinàmica de les quals no va quedar frenada per la crisi de 1974, han creat 15 milions de llocs de treball al Sud durant aquests últims vint anys. No és gens menyspreable. Però hauria calgut la creació de 500 o 800 milions de llocs de treball per reabsorbir la mà d'obra disponible originada pels diversos processos d'exclusió. A aquest ritme caldrien deu segles per donar feina a tots.

I d'aquí a menys d'un segle, el planeta potser tindrà ja 10.000 milions d'habitants. A més, els llocs de treball de què parlàvem es van crear quan el Nord patia també un atur cada vegada més elevat. Ni més ni menys que 40 milions de pobres a l'Europa occidental el 1991 i 20 o 30 milions als Estats Units...

«Ens trobem aquí en un espai mort, un espai sense densitat, sense força, sense vitalitat, sense desitjos, sense vida», declara un pobre de Casablanca, **«ens enfonsem entre cotó fluix; res ja no té sentit ni interès. No es viu, se sobreviu... La societat rellisca vers l'inconscient, l'absurd, vers la podridura.»**⁵

Aquells milions de marginats que s'amunteguen a les barraques de Bombai, de São Paulo i d'Abiyán comparteixen probablement aquesta opinió i aquesta situació.

Per designar aquest estat d'abandonament material i moral, la teologia posseeix una paraula que implica a més la desgràcia o maledicció divines: *derellició*. Sembla que és la que millor correspon a la situació d'aquests milions d'éssers humans als quals han convidat al gran festí de la humanitat fraterna imaginat pel somni occidental i que, alhora, es veuen condemnats a quedar-se a la porta i devorar les restes i les engrunes, i a donar-ne amablement les gràcies.

La fi del Tercer Món i els Tres Quarts Mons

Ja no hi ha Tercer Món atès que els nous països industrials es troben en vies d'atrapar els països desenvolupats. Per a aquests ja no existeix, o pràcticament no existeix, la misèria. Estan a punt d'entrar a la gran societat. Gràcies a l'efecte de *percolació* (*frickler down effect*), és a dir, a la *dilució* del creixement per repercussió de la riquesa dels rics sobre els pobres, tots treuen profit dels beneficis del desenvolupament. Així ha estat a Taiwan, considerat antany com un país subdesenvolupat; el mateix passa a Corea del Sud, a Hong Kong i a Singapur. Això significa que hi ha prop de 70 milions de feliços beneficiaris. L'efecte de *percolació* es produeix molt poc al Brasil, res en absolut a l'Índia... Queden encara milers de milions d'individus per als quals la fi del Tercer Món no ha estat més que el final d'una gran esperança.

Aquesta esperança va néixer a Bandung el 1955 i es va anar afirmant any darrera any amb l'augment del poder del Tercer Món, si més no dins del recinte de Nacions Unides. Va conèixer la seva apoteosi l'1 de maig de 1974, quan fou proclamat per unanimitat, a l'ONU, el nou Ordre Econòmic Internacional. Arran de la descolonització política dels anys seixanta que havia fet realitat el *dret dels pobles*, es podia pensar que la prosperitat per a tots i el dret al *desenvolupament* arribarien immediatament després. La crisi del petroli, i el seu preu multiplicat per quatre, semblava un principi de realització d'una nova redistribució del pastís.

Tanmateix, per aquestes dates, el fracàs de les grans esperances que s'havien dipositat en el desenvolupament era manifest. La desintegració del grup dels no alineats i l'esclat del camp socialista feien cada dia més evident: conflicte xino-soviètic, conflicte xino-vietnamita, genocidi cambotjà, guerra del Vietnam i de Cambotja, etc.

La ideologia antiimperialista que havia inventat la unitat del Tercer Món als anys sei-

xanta es convertia cada vegada més en un ritual màgic, mentre que els conflictes polítics i els antagonismes econòmics es multiplicaven al Sud. Ja no hi ha Tercer Món, per tant, atès que existeixen nous grups que s'han anat obrint pas amb l'emergència de nous interessos: nous països industrials, països exportadors de petroli, països mitjanament desenvolupats, etc. Fins i tot la crisi d'endeutament no ha provocat un autèntic retorn de la flama ni un sobresalt de solidaritat tercermundista. Les situacions ofereixen molts contrastos. El tercermundisme, aquesta forma romàntica de revolució planetària que atribuïa als països subdesenvolupats el paper messiànic no complert pel proletariat, ha mort. I amb ell ha desaparegut bona part de la mala consciència d'Occident. Tot succeeix com si la fi d'una ideologia simplista, no creïble davant la complexitat de les situacions, hagués fet desaparèixer la misèria del món. I això està molt lluny de la seva veritat. La caiguda del socialisme a l'Est i la generalització de la creença que només el lliure mercat pot engendrar la prosperitat han augmentat la miopia davant l'expansió de situacions d'exclusió.

Ja no hi ha Tercer Món però sí *Quarts Mons*. Aquest terme s'utilitza per designar tres conjunts diferents d'exclusos: els marginats dels països rics, les minories autòctones, els països menys avançats.

Els captaires, els oblidats, mai eliminats totalment dels països rics, fins i tot en els seus millors moments de prosperitat, han constituït un Quart Món per al quan foren creats uns organismes *d'ajut al desemparament*. El creixement engendra inadaptats. A la misèria moral desenvolupada per l'estrès de la vida quotidiana en la gran societat s'hi afegeix una misèria material cada vegada més gran. Ara ens trobem amb *nous pobres*. Les noves tecnologies han creat un munt de parats sense drets, fins i tot entre els executius. Sobretot, el caràcter cada vegada més transnacional de la competició tecnoeconòmica debilita les solidaritats nacionals. Assistim a un desenvolupament sense precedents d'una misèria

modernitzada. Aquesta engendra al seu torn els fenòmens de la droga, de la criminalitat, de la inseguretat. Quants marginats hi ha? Hem vist que el 1991 hi havia 40 milions de pobres a l'Europa de l'Oest. Si a aquesta quantitat li afegim els 20 o 30 milions de nord-americans que viuen per sota del llindar de pobresa, més els *altres* pobres de l'Europa de l'Est, sobrepassen àmpliament els 100 milions.

El segon grup d'exclusos concerneix les minories autòctones, els lapons del gran nord d'Europa o *same*, els esquimals del Canadà, de Grenlàndia i d'Alaska o *inuit*, els amerindis del Nord i del Sud, els aborígens d' Austràlia i de Melanèsia, fins i tot els zíngars dispersos per tot Europa. Es tracta en aquest cas d'un conjunt de cultures molt minoritàries i sovint disperses entre diversos estats, compostos d'irreductibles a la modernitat. Representen, malgrat tot, entre 200 i 350 milions d'éssers humans. Són els últims *indis* que es neguen a ser bons i morir, que reivindiquen desesperadament el seu dret a viure segons els seus costums a les terres dels seus avantpassats. Sigui com sigui, la modernitat també hi ha passat. La major part d'aquests indígenes porten texans i samarretes i escolten transistors japonesos quan no donen suport a les seves reivindicacions amb el Kalaixnikov, com els mohawks del Quebec. No obstant això, persisteixen a rebutjar l'assimilació integral mentre que la gran societat es nega a reconèixer-los el dret a no dominar la natura i no explotar les seves *riqueses*.

El tercer grup dels exclusos, el més important de tots en nombre actualment, concerneix els *països menys avançats* (PMA). Els oblidats ja no són únicament individus aïllats o grups ètnics, sinó Estats-nacions sencers amb tota la seva població. Davant la situació de derellicció d'aquests Estats, la comunitat internacional fa l'orni. La crisi d'endeutament d'aquests països destrueix totes les ingènues il·lusions que encara podien sustentar-se als anys setanta. Quan els banquers acceptaren deixar-los diners, estaven convençuts que

Quarts Mons. S'utilitza per designar tres conjunts diferents d'exclusos: els marginats dels països rics, les minories autòctones, els països menys avançats.

aquests Estats podien invertir, exportar i tornar els préstecs. Creien sincerament en la ideologia de **«tots hi podem guanyar»**. El Fons Monetari Internacional, en imposar polítiques d'*ajustament estructural* basades en la restauració de la capacitat d'exportació, manifestava la seva fe en la tesi complementària: **«Tothom pot exportar més del que importa.»** A partir d'aquí, sabem que aquests països als quals abans ens referíem no tenen res d'interessant per oferir-nos. Ja no valen res. Ningú no hi pensa seriosament, ni gosa dir que encara poden participar en **«la partida internacional del joc de saltar i parar»**⁶ i atrapar els altres. Qui apostaria per Bangla Desh, Etiòpia o Burkina Faso? Quina probabilitat tenen aquests Estats d'entrar en la cursa tecnològica, d'enviar satèl·lits de telecomunicació construïts per ells i de reconstruir una indústria moderna? Absolutament cap dins del context actual. I això, adoptin el règim que adoptin, ja sia un model socialista, ja sia qualsevol altra estratègia concebible.

Aquests pobles en plena expansió demogràfica topen de cara amb la modernitat. Aspiren a ocupar un lloc en el festí del qual els volen excloure. Malgrat la seva misèria, poden adquirir armes químiques o bacteriològiques. Disposen de coneixements informàtics i químics suficients per fabricar toscos i terrorífics aparells de mort. Als mercats clandestins ja es troben uns coets sofisticats a preus irrisoris. No es pot excloure la construcció o l'obtenció d'armes nuclears. La fabricació de la mort i de la inseguretat és, d'ara endavant, més fàcil que l'aventura transnacional. L'esclat del simulacre de societat de nacions sempre més o menys fictici, i la dissolució del teixit social dels països rics amenacen feixugament el funcionament del sistema. La màquina tecnoeconòmica no pot continuar la seva marxa endavant si no hi ha un mínim d'ordre social.

Però tot i que els Quarts Mons engendrats per la màquina productivista amenacen la perpetuació del seu funcionament, constitueixen també un mitjà de fermentació

cultural i el laboratori d'un avenir possible. Els tres Quarts Mons, malgrat el fossat que els separa, presenten un cert nombre de trets comuns. Tots són víctimes del progrés i es troben en una situació d'exili interior amb relació a la modernitat planetària. Subproletaris d'Occident, aborígens de les reserves o desarrelats dels PMA, marginats, *objectius* del gran banquet del superconsum, viuen la seva exclusió produint cultures de pobresa. Les relacions amb l'exterior, amb els agents del poder (policia, jutge, mestre, metge), amb el món oficial (tecnòcrata, buròcrata) es limiten al mínim estrictament. Aquest món exterior és viscut com a hostil o indiferent. Els pobres d'Occident són considerats *salvatges*. Els serveis d'ajut al desemparat han d'inventar el diàleg intercultural. Els salvatges *indígenes* del Canadà, Austràlia, els Estats Units o els japonesos dels països nòrdics són, fora d'això, els pobres d'aquests països. Les masses abandonades de l'antic Tercer Món estan a punt de construir aquesta cosa paradoxal i nova: una societat de marginats. Ja no es tracta de grupets aïllats al si d'una societat rica, sinó de la construcció d'una *altra* societat.

La situació creada per la dinàmica de la modernitat mundial per als *dos* terços de la humanitat és autènticament escandalosa. La derellició de l'Àfrica negra, en particular, és tan flagrant que els diaris francesos es complauen tornant-hi detingudament arran de cada cop d'Estat o fam. L'*afropessimisme* està incontestablement de moda. Té un punt d'indecent quan emana dels mateixos que han participat en la retallada política artificial dels nous Estats i en la instal·lació de règims titelles i corromputs.

L'Àfrica *oficial* ha fet fallida. Ho haurem de lamentar?

L'obsessió pel triomf no ocupa un lloc gaire important dins de les cultures de la pobresa. Per a dos o tres milers de milions a l'Amèrica llatina, a l'Àfrica o a l'Àsia, l'ambició no consisteix a superar els japonesos, europeus i americans junts: són escassos els seus caps d'Estat, occidentalitzats tan-

mateix, que gosen proposar amb claredat tal objectiu. «**L'Àfrica parla de business**», proclama una publicitat de les línies aèries del Camerun; però aquesta broma es dirigeix als consumidors occidentals, no als indígenes.

«**Un dia de mercat a Madagascar** —explica monsenyor Valrao, president de l'organització catòlica Càritas—, **un pagès pobre s'instal·la a l'alba amb els seus cinc tomàquets, els seus dos peixos i el seu quilo de patates dolces. Passa per allà un estranger que, des de molt d'hora, li vol comprar tota la seva mercaderia a bon preu. Després d'un segon de silenci, el vell respon: "No, he vingut en primer lloc per saber dels meus amics, dels meus parents. Si ara accepto els teus diners, no em podré quedar al mercat ni aprofitar aquest dia amb els altres. Riure amb ells m'ajuda a oblidar la meua misèria; el do del temps mereix ser assaborit, és un do del cel".**»

L'economista Claude Albagli cita una aventura semblant que li va passar a Mali el 1973. No obstant això, la venedora, més espavilada, va acceptar igualment desfer-se de la mercaderia i renunciar així al plaer del safareig amb els clients i les amigues, però a condició de vendre més car. Actitud racional, conclou l'autor, però a les antípodes del que aprenen als manuals d'economia.⁷ Aquí el preu de venda a l'engròs és superior al preu de venda a la menuda.

El Tercer Món és ple d'aquests *malaurats*, que a Laos *senten créixer l'arròs*, a l'Índia canten a Brahma i a Vixnu i al Brasil ballen la samba. Experts en desenvolupament, missatgers de l'evangeli de la bona nova del desenvolupament diuen pestes d'aquests *al·lèrgics*, aquests indòmits, aquests endarrerits. Seran els vençuts, els dèbils, els rèprobes? La teologia puritana o jansenista ha concebut l'infern per a ells.

«**Un indolent o un drope**», diu el símbol dels sants de l'últim dia (el credo dels mormons), «**no pot ser cristià i ser salvat. El seu destí és el de ser picat fins a morir i ser expulsat del rusc.**»⁸ Durant

molt de temps, Occident va rebutjar aquests *dropos* que pul·lulaven pel seu si quan el proletariat era miserable i, per aquesta mateixa raó, considerats una colla de ganduls i alcohòlics castigats pel seu pecat i responsables del seu estat. Les races *inferiors* a la resta del món havien de suportar, igual que el proletariat, el jou dels elegits i ser mantinguts en el deure i la moralitat tot i que fos utilitzant la força. Els afrikaners de Sud-àfrica s'han quedat amb aquesta visió *protestant* tradicional. El club dels *guanyadors* sembla designar els altres com una massa heteròclita de vençuts, de perdedors, destinats al menyspreu i a la misèria.

Això no vol dir que els pobles no occidentals siguin aliens a tot esperit de competició o recerca de perfeccionament. Ben al contrari, a la majoria de les societats tradicionals trobem aspres rivalitats, rituals de lluita, una competència, fins i tot acarnissada, per aconseguir la *riquesa*. Només cal recordar la tesi de René Girard, segons la qual la rivalitat mimètica es troba al cor de totes les relacions humanes.⁹ Les formes de competició són incomputables i no es tracta d'enumerar-les aquí. El *potlatch* dels indis de la Columbia britànica, per exemple, és una forma espectacular de competició entre els caps per a l'adquisició de *riqueses*. No hem de d'oblidar que el sistema de contracte mitjançant concurs-oposició que regeix la major part de les administracions, i fins i tot les grans empreses, es va adoptar de la burocràcia de la Xina celeste. Els antics grecs rivalitzaven als Jocs Olímpics tant com a la vida política. «**Fins i tot el domini públic** —observa Hannah Arendt— **estava animat d'un ferotge esperit de competició: calia distingir-se constantment dels altres, donar-se a conèixer per les pròpies accions, èxits incomparables, ser el millor de tots. En altres termes, el domini públic estava reservat a la individualitat; era l'únic que permetia a l'home mostrar el que era realment, el que hi havia en ell d'insubstituïble.**»¹⁰

No obstant això, aquesta rivalitat no tenia per efecte l'exclusió social. Es limitava a

A la majoria de les societats tradicionals trobem aspiracions de rivalitat, rituals de lluita, una competència, fins i tot acarnissada, per aconseguir la riquesa.

l'esfera política i no concernia l'econòmica, que continuava sent de domini privat. En el fons, es tractava d'una espècie d'esport en el camp del joc polític.

La modalitat de concurs-oposició la van adoptar els xinesos, car és conforme a l'ideal democràtic de les societats liberals que es troben en la impossibilitat d'assegurar el funcionament de les seves institucions de manera purament associativa. El concurs és la forma de selecció normal de les competències en una societat lliure dominada per la recerca de l'eficàcia i el rendiment. Les empreses privades que durant molt de temps van conservar un sistema familiar en la contractació dels empleats superiors i que practicaven el nepotisme i el clientelisme han hagut de sotmetre's al seu torn. Veiem, evidentment, que el concurs que es realitzava a la Xina antiga no apuntava a l'expansió generalitzada de la competència sinó, per contra, a la reproducció d'un ordre immutuable que conjurés la constitució de feudalismes.

Quant al *potlatch*, permet que es desencadeni l'ambició dels caps per acumular riqueses per tal de neutralitzar-la millor. Es tracta de *fer-se un home*. Thorstein Weblen parla, referint-s'hi, d'un «**procediment de cotització de les persones en relació amb el seu valor**»¹¹ Pierre Clastres, pel seu cantó, demostra que la competició a la societat sense Estat queda neutralitzada. «**El prestigi del cap — escriu — és inofensiu; no posseeix cap poder. Es tolera que els guerrers valerosos exposin la seva glòria a condició que això els porti a desaparèixer matant-se els uns als altres.**»¹²

El *bigman* de Nova Guinea ha de redistribuir les seves riqueses i només pot *fer-se un home* com a contrapartida. Jo mateix he estat testimoni de la *desposseïció* d'un diputat de Nova Bretanya vestit amb roba occidental pels seus compatriotes nus; és un espectacle incomprensible per a un occidental i que no està mancat de grandesa. El que s'ha fet un home veu com altres *grans homes* limiten el seu poder i el seu prestigi. A la tribu dels baruies, el gran agricultor és el contrapès del gran guerrer o el gran xaman.¹³ Competició, rivalitats i gestes són reconegudes i honorades a la major part de les societats com a jocs socials i rituals de conjur de les pulsions dominants que posen en perill l'equilibri social. La dimensió individual i el gust per l'excés es manifesten i s'hi neutralitzen.

En descobrir les subtils estratègies que els exclosos utilitzaven en l'economia informal de l'Àfrica i en les altres regions del Tercer Món, els economistes revisaran en part els seus judicis pessimistes pel que fa a l'esperit emprenedor dels indígenes. S'ha obert una nova tronera per a la reflexió intel·lectual: el *management* a la manera africana o amanit amb qualsevol altra salsa exòtica. És dubtós que les qualitats d'enginy, traça i astúcia que despleguen els naufragats per transformar la seva derellició en una vida suportable siguin de veritat *recuperables* per part del Banc Mundial per a nous projectes de desenvolupament. Però Occident es negaria a si mateix si no intentava aquest exercici.

Segons les estadístiques mundials, la renda mitjana anual per habitant de Burkina Faso el 1988 era de 210 dòlars americans i de 16.080 a França, 19.780 als Estats Units i 27.260 a Suïssa. Això significa que el benestar dels occidentals és prop de cent vegades superior al dels burkinabes. Vol dir això que els primers són cent vegades més feliços que aquests? Evidentment que no, ni tan sols que els occidentals mengin cent vegades més, visquin cent vegades millor, etc.¹⁴ Si es considerés, com certs sociòlegs, que la taxa de suïcidis és un bon índex del gaudi de viure, ens trobaríem amb unes conclusions molt diferents. És possible viure relativament feliç en unes condicions de gran fragilitat, i fins i tot de forta marginalitat. La pel·lícula sobre la *casta criminal* respirava una felicitat tranquil·la en condicions marginals. Tanmateix, també s'hi veia la rebel·lia de les joves generacions. Una marginalitat massa forta engendra frustracions insostenibles, i una extrema pobresa compromet la supervivència. L'antropòleg britànic Colin Turnbull trobà, al nord d'Uganda, un poble de caçadors itinerants, els iks, als quals la sedentarització forçosa ha transformat en una espècie de caricatura de l'estat salvatge. Allà l'home és un llop per a l'home. La supervivència passa per la crueltat i la pèrdua de tots els sentiments socials.¹⁵

Gran part de les víctimes del desenvolupament, de l'occidentalització i de les seves seqüeles reaccionen per assegurar-se la supervivència. Aquesta reacció defensiva potques vegades adopta la forma radical i desesperada del desolador espectacle que ens ofereixen els iks. La reacció acostuma a ser creativa en els terrenys tècnic, econòmic, social i imaginari. Pot arribar al punt de dibuixar els contorns d'una societat *post-moderna*. Les dimensions tècniques i econòmiques es troben absorbides totalment per les xarxes de la solidaritat i de reciprocitat edificades sobre noves utopies, fabricades amb més o menys fortuna. En tots els casos es parla d'*informal*.

L'informal és una enorme nebulosa que tradueix el formiguer de la vida en totes les

seves dimensions, amb els seus horrors i les seves meravelles. S'avalua la mitjana de l'ocupació informal entre el 60 i el 80% de l'ocupació urbana a les ciutats del Tercer Món. Com que l'economia informal o submergida ateny així mateix al camp i no es limita a la feina, no és excessiu considerar que la nebulosa informal concorreix a milions d'éssers humans i encobreixi unes situacions molt contrastades. No es tracta de tancar els ulls ni de pintar el conjunt de color de rosa, tot i que sigui legítim pensar que assistim a una recreació del llaç social i que, en aquest aspecte, el fenomen amaga alguna esperança. No s'ha d'oblidar, tanmateix, que la supervivència i l'èxit de les activitats informals passen per aquelles nenes que s'extenuen per guanyar un dirham (menys de vint pessetes) per dia a les fosques paradetes dels sables de la Medina a Casablanca. A elles es deu que paguem tan barates les falses samarretes Lacoste que tant agraden als turistes. Són també les desenes de milers de nens d'ambdós sexes venuts gairebé com a esclaus a les petites empreses de Tailàndia, són els fabricants d'hamaques de Fortaleza, que treballen per uns salaris de misèria durant interminables jornades. No acabariem mai de fer el balanç de la suor, la sang i les llàgrimes amb què els exclosos paguen la seva supervivència. A l'Àfrica, les coses no acostumen a arribar a aquest extrem d'explotació salvatge, tot i que es donen nombrosos testimonis del contrari. Contra tota lògica, aquesta Àfrica estrangulada i mal encarrilada sobreviu i sobreviu millor, probablement, que l'Amèrica llatina i que el sud-est asiàtic, els PNB dels quals per cap són, tanmateix, molt superiors (1.000 dòlars a Tailàndia i 1.510 dòlars al Brasil el 1988). La paradoxa no és més que aparent: menys destruïda, menys *desculturalitzada*, menys girada vers el mercat mundial, l'Àfrica disposa de millors cartes per reconstruir una nova societat i invertir la seva creativitat i el seu dinamisme en la solució dels seus propis problemes, mentre que el manteniment o la reconstrucció de llaços de so-

lidaritat atenua els efectes escandalosos de situacions d'extrema exclusió. L'autoorganització popular desemboca sovint en assoliments sorprenents que mereixen ser examinats.

La gran societat rebutjada

Gairebé pertot arreu ens trobem en el Tercer Món amb vells savis convençuts que Occident corre cap a la seva pèrdua i que els pobles aixafats per aquest tenen encara molt a dir. A Oceania, igual que a l'Àfrica negra, trobem estranys profetes que anuncien l'hora de la venjança, o més senzillament, l'hora de la victòria dels exclosos de la gran societat de consum. Aquests ocells de mal averany no tenen més que un

coneixement superficial de la societat de consum, probablement en desconeixen la força, si no el poder, i podem dubtar de la profunditat del seu missatge i de les seves pretensions d'estar en possessió d'un altre saber.

És normal sentir-se escèptic davant l'anunci del fracàs de la gran societat. Les esperances posades en les gestes dels miserables que viuen al marge de la metròpolis o en camps d'altres èpoques semblen molt fràgils. Els èxits més importants de l'informal o dels triomfs de certs grups camperols de la selva tenen un punt d'irrisori davant l'opulència d'una *jet society* capaç d'abolir l'espai i de manipular la natura. És necessari tenir un enorme optimisme per veure en aquells *bricolatges* i pedaços l'anunci d'una nova societat. Tanmateix, l'existència d'aquesta *nebulosa informal* adossada a esferes de supervivències, de resistències i de desviaments de tota mena constitueix en si mateixa una *refutació* de la gran societat.

La gran societat és *exclusiva* perquè reposa sobre uns valors que es pretenen universals. És inconcebible viure'n fora del moment en què existeix, si no és que hom

El concurs és la forma de selecció normal de les competències en una societat lliure dominada per la recerca de l'eficàcia i el rendiment.

es veu obligat a fer-ho. És racional i només ella és racional. Dues organitzacions no poden ser alhora diferents i racionals, car per la raó només és una. Tota altra forma de sociabilitat ha de desaparèixer, per tant, davant d'ella. Les altres societats no són més que *formes anteriors* a la modernitat; reposen sobre uns fonaments irracionals: supersticions i tradicions. No poden fer res més que fondre's dins de la gran societat modernitzant-se o desaparèixer si són massa arcaïques per reconèixer-hi el seu necessari avenir. L'informal és doncs una paradoxa. És natural que se n'hagi negat l'existència durant molt de temps, per tal com està reduïda a la supervivència, i que s'hagi acabat per tolerar-la a la fi davant l'evidència de la seva persistència, però que segueix considerant com a transitòria o provisional, mai reconeguda per si mateixa. L'existència d'una sola forma social contemporània *diferent* de la gran societat és una *experiència* que rebutja com a tesi. Només cal, segons diu el filòsof Karl Popper, una sola observació negativa per declarar falsa una llei. La nebulosa informal enderroca les pretensions universalistes de la gran societat.

Tot es produeix com si la gran societat, el racionalisme de la qual exclou qualsevol altra societat irracional i l'extermina convertint-la en profecia autorealitzadora, acabés per suscitar una nova irracionalitat que enfortiria i a la qual, no podent abolir-la, ha de reconèixer com a raó diferent. La proliferant existència de l'informal és un escàndol per a la raó. La història mateixa perd el seu sentit. Si diverses formes —fins i tot totes— poden existir i algunes que es creien superades poden tornar a servir..., ja no hi ha evolució ni progrés definitius. Karl Polanyi mostrà, al seu llibre *La gran transformació*, com florí la societat moderna per *desenclavament* de l'econòmic de la resta del social. Aquesta autonomització de l'econòmic per la generalització del mercat permeté que es desenvolupés el càlcul racional.¹⁶ Això impulsà un progrés il·limitat de les tècniques i una acumulació sense fi de capital i de mercade-

ries. En aquest mateix impuls, la societat moderna exclou masses considerables d'homes que, tanmateix, ha annexionat durant el procés. Se'ls jutja ineptes per exercir un paper en la màquina tecnoeconòmica, i aquests exclosos sobreviuen reactivant les xarxes de solidaritat i reinventant un caràcter social perdut. Els circuits i lògiques que permeten la seva persistència i la seva proliferació corresponen a un *nou encast* de l'econòmic en el social. Aquest descobriment és el que els permet sortir dels carrerons sense sortida de la modernitat-món engendrats per un recorregut invers, el de l'automatització (*disembedness*) de l'economia.

Tot i que la societat informal acabarà sent destruïda, per una o altra raó, sense haver desembocat en la societat *alternativa* dels naufrags, constituiria aquesta refutació de la pretensió universalista de la modernitat.

Aquesta refutació —és força clar— no té res a veure amb un triomf dels enemics de la *societat oberta*, fins i tot si no tots els exclosos tenen sentiments amistosos respecte a aquesta societat. La gran societat, en la seva forma democràtica i liberal, es troba amenaçada pels antics totalitarismes sempre disposats a renéixer (nazisme o comunisme). Però la societat totalitària no és *l'altra* de la modernitat sinó la seva perversió. El totalitarisme no destrueix la gran societat, la realitza subvertint-la des de l'interior. El nazisme i el comunisme han estat formes extraviades de la gran societat i de les figures d'Occident. Tot i que el fracàs de la gran societat pot desembocar en aventures totalitàries gairebé per tot el món, tant al Sud com al Nord, els rostres del planeta dels naufrags que estem explorant es troben situats a les antípodes d'aquests avatars sinistres ●

Notes

1. Gerard Bonnot, *La vie c'est autre chose*, Belfond, París, 1976, pàg. 156.
2. Petits cargols de la família de les porcellanes. *Cypraea moneta* o *Cypraea ammulus*, que s'utilitzen com a monedes.
3. Madeleine Pere, *Les Lobi, tradition et changement*, Siloe, Laval, 1988.
4. *Univers tècnic*, terme suggerit per Pierre Lévy a *La Machine univers*, La Découverte, París, 1987, pàg. 11.
5. Editorial de la revista marroquina *Lamalif*, citat per Jean Chenaux a *Modernité-monde*, La Découverte, París, 1989, pàg. 51.
6. Segons l'afortunada expressió de l'economista Charles P. Kinlerberger.
7. Claude Albagli, *L'Économie des dieux céréaliers*, L'Harmattan, París, 1989.
8. Max Weber, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, trad. L. Legaz, Edicions 62, Barcelona 1989.
9. René Girard, *La violence et le sacré*, Grasset, París, 1972 (*La violencia y lo sagrado*, Irad, trad. J. Jordà, Anagrama, Barcelona, 1983).
10. Aien aristeein kai hypeirchon emmenai allôn (*Iliada*, VI, 208), ser sempre el millor i guanyar tots els altres és ja el primer objectiu dels herois d'Homer. Hannah Arendt, *Condition de l'homme moderne*, Calmann-Lévy, París, 1893, pàg. 80.
11. Thorstein Veblen, citat per Jean-Pierre Dubuy a *L'enfer des choses*, Le Seuil, París, 1979, pàg. 90.
12. Pierre Clastres, citat per J.P. Dubuy, *op. cit.*, pàg. 34.
13. Maurice Godelier, *La production des grandes bombes*, Fayard, París, 1982 (*La producción de grandes bombas*, trad. J.C. Bermejo, Akal, Madrid, 1986).
14. Vegeu capítol 6.
15. Colin Turnbull, *Les Inks. Survivre par la cruauté*, Nord-Uganda, Plon, Presses-Pocket, París, 1987 (títol original, *The Mountain People*, 1972).
16. Karl Polanyi, *La gran transformació* (trad.: F. Álvarez Uría, Endymion, Madrid, 1989).